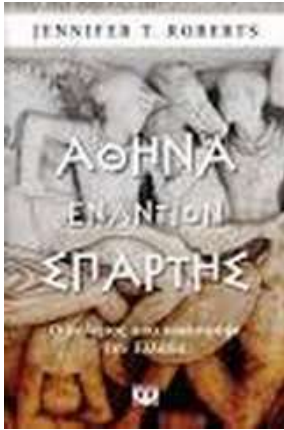

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΠΟΛΕΜΟΣ ΧΩΡΙΣ ΝΙΚΗ
(αντίστοιχο κεφάλαιο στο έργο της *Jennifer T. Roberts*
«ΑΘΗΝΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΣΠΑΡΤΗΣ»)

Γράφοντας λίγα χρόνια μετά τη σπαρτιατική κατάρρευση στα Λεύκτρα, ο Πλάτων στον τελευταίο διάλόγό του Νόμοι παρουσιάζει τον Κρητικό Κλεινία να παρατηρεί ότι η ειρήνη είναι μόνο μία λέξη· η αλήθεια είναι πως, λέει ο Κλεινίας: «είναι νόμος της φύσης κάθε πόλη να βρίσκεται αέναα σε ακήρυκτο πόλεμο με κάθε άλλη πόλη».¹ Τα πράγματα δεν ήταν τόσο άσχημα. Υπήρξαν εποχές στην ιστορία των ελληνικών πόλεων-κρατών που δεν ήταν μπλεγμένες σε διαρκή πόλεμο. Η οπτική του Πλάτωνος όμως διαμορφώθηκε αναπόφευκτα από την περίοδο που είχε ξεκινήσει με τη γέννησή του, όταν ο Πελοποννησιακός Πόλεμος είχε μόλις ξεσπάσει, και οι μάχες που είχαν αρχίσει τότε δεν είχαν ακόμη τερματιστεί, παρά μόνο για σύντομα μεσοδιαστήματα.

Ούτε η πορεία ούτε η έκβαση του πολέμου ήταν καθ' οιονδήποτε τρόπο προβλέψιμες στο ξεκίνημά του. Ο λοιμός στην Αθήνα δε θα μπορούσε να είχε προβλεφθεί. Χειρότερευσε από τον συνωστισμό στην πόλη, φυσικά, αλλά δύσκολα θα μπορούσε να αναμένει κανείς από τους Αθηναίους να απορρίψουν τη «νησιωτική στρατηγική» με το επιχείρημα ότι θα καθιστούσε τον πληθυσμό ευάλωτο σε μια επιδημία - η οποία όχι μόνο σκότωσε το ένα τέταρτο έως ένα τρίτο όσων ζούσαν εκείνη την εποχή, πράγμα εκπληκτικό, αλλά μείωσε σημαντικά και το εύρος της επόμενης γενιάς μάχιμων ανδρών. Σκότωσε επίσης τον Περικλή, ο οποίος κάλλιστα θα μπορούσε να είχε συλλάβει δημιουργικές στρατηγικές για λογαριασμό των Αθηναίων όταν έγινε σαφές πως η νησιωτική στρατηγική δεν απέδιδε. Όλα αυτά αποτέλεσαν ένα πραγματικά τρομερό πλήγμα για τους Αθηναίους.

Αρκετά άλλα πράγματα στην πορεία του πολέμου μπορούν επίσης να αποδοθούν στην τύχη. Δύο καιρικά γεγονότα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο: η καταιγίδα που έσπρωξε τα πλοία των Αθηναίων προς την Πύλο και έθεσε τα θεμέλια για την οχύρωση του ακρωτηρίου και ο άνεμος που σηκώθηκε μετά τη ναυμαχία των Αργινουσών και εμπόδισε τους Αθηναίους να περισυλλέξουν τους άνδρες, νεκρούς και ζωντανούς, από τα φουρτουνιασμένα νερά. Σε κάθε περίπτωση, φυσικά, ο ανθρώπινος παράγοντας αντέδρασε στο έκτακτο συμβάν με ελεύθερη βούληση: οι Σπαρτιάτες έκαναν το λάθος να αποβιβάσουν στρατιώτες στο νησί Σφακτηρία και οι Αθηναίοι καταδίκασαν τους στρατηγούς τους σε θάνατο επειδή δεν μπόρεσαν να περισυλλέξουν τους ναύτες από τη θάλασσα. Η τραγωδία της δίκης των Αργινουσών υπήρξε προϊόν της ψυχολογίας του όχλου και της έντασης του μακρόχρονου πολέμου, αλλά η έκβασή του εξαρτάτο επίσης από πολλές έκτακτες καταστάσεις και υπήρξε εξαιρετικά αμφίροπη. Οι ίδιοι οι στρατηγοί έμπλεξαν αλλάζοντας την ιστορία τους: αφού πρώτα κατηγόρησαν την καταιγίδα στις επιστολές που έστειλαν στην πατρίδα τους για το γεγονός ότι δεν είχαν περισυλλέξει τους άνδρες από το νερό, άρχισαν μετά να κατηγορούν τους τριηράρχους, εικάζοντας πως οι τριηράρχοι είχαν αρχίσει να τους υπονομεύουν στην Αθήνα. Ακόμη κι έτσι, αν το σκοτάδι δεν είχε εμποδίσει την καταμέτρηση των ψήφων την πρώτη μέρα, οι στρατηγοί σχεδόν σίγουρα θα είχαν αθωωθεί και τη δεύτερη μέρα της δίκης, η Εκκλησία του Δήμου, παρακινούμενη από την ομιλία του Ευρυπτόλεμου, έκλινε προς την αθώωση, όταν ο Μενεκλής παρενέβαλε την τεχνική ένσταση, η οποία σφράγισε τη μοίρα των στρατηγών.

Η μάχη της Αμφίπολης το 422 π.Χ. ήταν μια εκπληκτική νίκη για τη Σπάρτη και καλά σχεδιασμένη από τον Βρασίδα. Κι εδώ όμως παρενέβη η τύχη. Οι Αθηναίοι έχασαν κάπου εξακόσιους άνδρες και οι Σπαρτιάτες μόνο επτά. Ένας από τους επτά όμως ήταν ο Βρασίδας. Και στην αθηναϊκή πλευρά, ο Κλέων σκοτώθηκε - όχι απαραίτητως εξαιτίας της δειλίας του, όπως αναφέρει ο εχθρός του ο Θουκυδίδης, αλλά παρ' όλα αυτά η μάχη αφαιρέσε τη ζωή και των δύο ανδρών που κρατούσαν περισσότερο εμφανώς τον πόλεμο ζωντανό. Τα πράγματα θα μπορούσε κάλλιστα να είχαν εξελιχθεί διαφορετικά.

Και οι δύο πλευρές έκαναν λάθη. Οι Αθηναίοι δεν υποκίνησαν ποτέ μια σοβαρή εξέγερση των ειλωτών, παρά τις διασυνδέσεις τους με τους Μεσσήνιους, ούτε επέκτειναν τις επιθέσεις τους στην Πελοπόννησο, πέρα από τις κατά διαστήματα επιδρομές, ενώ απέτυχαν επίσης να περιφρουρήσουν επαρκώς τη Χαλκιδική και την Αμφίπολη απέναντι στον Βρασίδα. Οι Σπαρτιάτες αμέλησαν να λάβουν σοβαρά υπ' όψιν τους τις επιθυμίες των συμμάχων τους τόσο στη Νικίειο Ειρήνη όσο και στη συνθήκη του 404 π.Χ. Οι Σπαρτιάτες και οι Αθηναίοι συνήψαν μεταξύ τους μια πεντηκονταετή συμμαχία, η οποία διατυμπάνιζε την αδιαφορία τους για τις έγνοιες των άλλων πόλεων - εξελίξεις που δεν εμπίπτουν στην κατηγορία της κακοτυχίας, αλλά μάλλον της κακής διαχείρισης.

Σε ό,τι αφορά τη Σικελική Εκστρατεία, ήταν πιθανώς σφάλμα, όση έλλειψη σε σιτηρά κι αν είχαν οι Αθηναίοι. Από τη στιγμή που βρέθηκαν στη Σικελία, ο ασθενής Νικίας έδειξε σίγουρα έλλειψη σθένους στη διεξαγωγή της εκστρατείας, αλλά ήταν ο επίσημος σύνδεσμος μεταξύ της Αθήνας και των Συρακουσών και είχε δίκιο στο ότι μία φιλειρηνική μερίδα στις Συρακούσες ετοιμαζόταν να διαπραγματευτεί και ότι άξιζε να περιμένει αυτή την ευκαιρία. Πράγματι, ο Κορίνθιος στρατηγός Γογγύλος κατέφθασε με την είδηση της επικείμενης άφιξης των σπαρτιατικών πλοίων ακριβώς τη στιγμή που οι Συρακούσιοι ήταν έτοιμοι να συγκαλέσουν συνέλευση για να συζητήσουν την παράδοσή τους. Αν ο Γογγύλος είχε καθυστερήσει -λόγου χάρη, από αντίξοους ανέμους-, θα μπορούσε κάλλιστα να είχε βρει τις Συρακούσες σε αθηναϊκά χέρια. Στο μεταξύ, στην ηπειρωτική Ελλάδα οι Αθηναίοι, υποχωρώντας στην πίεση του Άργους να επιτεθούν στη Λακωνία, παραβίασαν επισήμως τη Νικίειο Ειρήνη, μια πράξη που είχε ως αποτέλεσμα να σταλεί πελοποννησιακή βοήθεια στις Συρακούσες και να οχυρωθεί η Δεκέλεια.

Με την εκ των υστέρων γνώση, οι Αθηναίοι θα έπρεπε να είχαν αποδεχτεί την προσφορά ειρήνης των Σπαρτιατών μετά τις Αργινούσες, βάζοντας στην άκρη τις καχυποψίες που εδράζονταν στις μνήμες από τη Νικίειο Ειρήνη. Όπως συμβαίνει όμως με έναν τζογαδόρο που έχει μεθύσει από μια σειρά επιτυχιών, επέλεξαν να επιδιώξουν περισσότερα και κατέληξαν να χάσουν ό,τι είχαν.

Στη συμμαχία του Λύσανδρου και του Κύρου, η τύχη έπαιξε μόνο έναν μικρό ρόλο. Παρόλο που η χημεία μεταξύ των δύο ανδρών -του άνδρα και του αγοριού, στην πραγματικότητα- δεν ήταν προβλέψιμη, οι προσεκτικοί υπολογισμοί του Λύσανδρου κατέστησαν την επιτυχία μια μεγάλη πιθανότητα προτού καν αντικρίσουν για πρώτη φορά ο ένας τον άλλο (όχι ότι οι φιλοδοξίες του ίδιου του Κύρου έπαιξαν αμελητέο ρόλο στην αμοιβαία έλξη). Η συνάντηση του εξαιρετικά συγκροτημένου ναυάρχου και του ανυπόμονου πρίγκιπα υπήρξε μοιραία για τους Αθηναίους. Σίγουρα όμως δε σφράγισε την καταδίκη τους. Αν δεν είχε συμβεί η καταγίδα στα ανοιχτά των Αργινουσών, αν οι στρατηγοί και οι τριήραρχοι δεν είχαν επιρρίψει την ευθύνη οι μεν στους δε και αν ο δήμος δεν είχε χάσει κατά συνέπεια έξι από τους πιο έμπειρους στρατηγούς του, η Αθήνα μπορεί να είχε αποφύγει την πτώση του ηθικού, που επέτρεψε στο ναυτικό της να παγιδευτεί από τον Λύσανδρο στα στενά. Παρ' όλα αυτά, η διπλωματική αποπλάνηση του Κύρου από τον Λύσανδρο υπήρξε δυσσίωνη εξέλιξη και από τη στιγμή που οι Αθηναίοι θανάτωσαν έξι από τους στρατηγούς τους και υποχρέωσαν άλλους δύο σε εξορία, δεν υπήρχαν «σχεδόν» ούτε «τι θα γινόταν αν». Η τεράστια ανικανότητα ήταν που τους οδήγησε να βρεθούν εγκλωβισμένοι στον Ελλήσποντο και να

αιχμαλωτιστούν από τον Λύσανδρο. Η επιτυχία των Σπαρτιατών στους Αιγός Ποταμούς έμοιαζε να τους έχει δώσει πλέον όλα τα καλά χαρτιά στα χέρια τους· το ερώτημα ήταν τι θα έκαναν με τη νίκη τους. Τελικά, οι διαιρέσεις μεταξύ τους εμπόδισαν τον στρατηγικό σχεδιασμό για το μέλλον. Πρώτα από όλα, όπως το 421 π.Χ., δημιουργήθηκε χάσμα ανάμεσα σε αυτούς και τους συμμάχους τους, καθώς οι Θηβαίοι, οι Κορίνθιοι και οι Μεγαρείς άσκησαν πίεση για την εξολόθρευση της τυραννικής πόλης, για να απορριφθούν οι επιθυμίες τους από τον ηγεμόνα τους, ο οποίος φοβόταν τα διάφορα είδη αναταραχής που θα προέκυπταν ως επακόλουθο - η Θήβα να εξαπλωθεί στην Αττική και οι αθηναϊκές γλαυκές να πλημμυρίσουν τη Σπάρτη. Κάποιοι Σπαρτιάτες φοβούνταν περισσότερο από άλλους: ο Λύσανδρος θα χρειαζόταν χρήματα για να υλοποιήσει τα ιμπεριαλιστικά όνειρά του, αλλά άλλοι ανησυχούσαν για τις πιθανές επιδράσεις της διαφθοράς του μεγάλου πλούτου. Ένα διευρυνόμενο χάσμα άνοιξε επίσης εντός της Σπάρτης μεταξύ Λύσανδρου και Πausanίας. Ο Πausanίας βοήθησε τους Αθηναίους να εκδιώξουν την ολιγαρχία των Τριάκοντα Τυράννων, αχυράνθρωπων του Λύσανδρου, που ήταν τόσο μισητοί, ώστε ακόμη και οι πρώην εχθροί των Αθηναίων, ιδιαίτερα οι Θηβαίοι, βοήθησαν τους Αθηναίους πατριώτες στον απελευθερωτικό τους πόλεμο.

Ο Πausanίας έπραξε καλά συμμετέχοντας στην εκδίωξη των Τριάκοντα. Αν η Αθήνα παρέμενε μια πυριτιδαποθήκη δημοκρατικής επανάστασης, αυτό δε θα έκανε καλό σε κανέναν. Τα χρόνια όμως που ακολούθησαν έδειξαν ότι η σπαρτιατική εξωτερική πολιτική χαρακτηριζόταν από ακραία μυωπία, που δεν αντιλαμβανόταν τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα, καθώς ο ένας Σπαρτιάτης ηγέτης μετά τον άλλο -ιδιαίτερα ο Αγησίλαος- άσκησαν μια αδιάκοπα επιθετική πολιτική, αποξενώνοντας πρώην συμμάχους με ολέθριες συνέπειες. Αν και ο Άγις, ο οποίος ξεκίνησε το πρόγραμμα επιθετικότητας, θα μπορούσε κάλλιστα να το είχε συνεχίσει αν είχε ζήσει περισσότερο, το εκτέλεσε τελικά ο Αγησίλαος. Πλήρως αφοσιωμένος στη Σπάρτη, ο Αγησίλαος είχε πολύ περιορισμένη οπτική σχετικά με το πού βρισκόνταν τα συμφέροντα της πόλης του. Η πεποίθησή του ότι ο πόλεμος αποτελούσε λύση για κάθε πρόβλημα, πραγματικό ή φανταστικό, δεν εξυπηρέτησε τη Σπάρτη. Αυτό που είχε ανάγκη η Σπάρτη τον 4ο αιώνα π.Χ. ήταν μία ριζική «ανακατεύθυνση» στη γραμμή των μεταρρυθμίσεων που θεσπίστηκαν στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. από τον Κλεομένη Γ', ο οποίος, έχοντας περικύψει την ισχύ των εφόρων και των άλλων σωμάτων που μπορεί να έμπαιναν στον δρόμο του, συγκέντρωσε τη γη, την αναδιένειμε σε ίσους κλήρους στους πολίτες, διέγραψε τα χρέη και ενσωμάτωσε τους αξιόλογους περίοικους (επιτέλους) και ακόμη και μερικούς ξένους στο σώμα των πολιτών, ανεβάζοντας τον αριθμό του σε ένα ικανό μέγεθος 4.000 ανδρών.² Τέτοια μέτρα όμως, αν και χρειάζονταν απελπισμένα, ήταν πέρα από τη φαντασία του Αγησίλαου. Τα αποτελέσματα του πολέμου που έμοιαζε να έχει τελειώσει το 404 π.Χ., όσο δυσάρεστα κι αν ήταν, δεν ευθύνονται για τα δεινά της Ελλάδας του 4ου αιώνα π.Χ. και την τελική κατάκτηση των ελληνικών πόλεων- κρατών από τον Φίλιππο της Μακεδονίας. Η εξήγηση έγκειται μάλλον στη μετέπειτα συμπεριφορά των Σπαρτιατών. Η σπαρτιατική επιθετικότητα εναντίον των ίδιων των συμμάχων της Σπάρτης μετά τους Αιγός Ποταμούς, σε συνδυασμό με την παρέμβαση της Περσίας και την επιρρέπεια των Ελλήνων στον πειρασμό της νεφελώδους αρχής της αυτονομίας ήταν υπεύθυνες για την αποδυνάμωση της Ελλάδας.

Ένα από τα πρώτα λάθη του Αγησίλαου ήταν να κάνει εχθρό του την Περσία. Αν και οι Σπαρτιάτες, μέσω του Τιρίβαζου, θα έφερναν με τον καιρό τον Αρταξέρξη με το μέρος τους στις παγκόσμιες υποθέσεις, θα χρειαζόταν κάμποση δουλειά για να διορθωθεί η ζημιά που είχε γίνει με την εκστρατεία του Αγησίλαου. Δεν είχε περάσει πολύς καιρός από τη σπαρτιατική νίκη στους Αιγός Ποταμούς, όταν τα σύννεφα της καταιγίδας άρχισαν να απειλούν τη Σπάρτη από τα ανατολικά. Κι αυτό διότι ο Κόνων, που είχε βρει καταφύγιο στον Ευαγόρα στην Κύπρο, είχε καταφέρει να αποσπάσει την εύνοια του Αρταξέρξη. Ο Πέρσης βασιλιάς

δεν ανεχόταν πλέον την εκστρατεία του Αγησίλαου στα βασιλικά εδάφη. Ο Κόνων, αφού ορίστηκε ναύαρχος του περσοφοινικικού στόλου μαζί με τον Φαρνάβαζο, νίκησε τους Σπαρτιάτες στην Κνίδα το 394 π.Χ., οπότε ο νικητής Αθηναίος κατέπλευσε στον Πειραιά φέρνοντας περσικά χρήματα, με τα οποία έχτισε τα τείχη της Αθήνας και του Πειραιά.

Ο Κόνων είχε επίσης μαζί του Αθηναίους ναύτες τους οποίους είχε πληρώσει για να κωπηλατούν στον στόλο του· αυτοί θα υπηρετούσαν τώρα στο αναγεννημένο αθηναϊκό ναυτικό. Τώρα μόνο έφτασε πραγματικά στο τέλος του ο Πελοποννησιακός Πόλεμος - και δεν ήταν πλέον και τόσο ξεκάθαρο πως είχαν νικήσει οι Σπαρτιάτες. Δεν είχαν χάσει μόνο 50 πλοία στην Κνίδα. Στον Κορινθιακό Πόλεμο που είχε μόλις ξεσπάσει στην ηπειρωτική Ελλάδα αντιμετώπιζαν έναν φοβερό συνασπισμό πρώην φίλων και παλιών εχθρών.

Η Ελλάδα βρισκόταν ακόμη σε πόλεμο, αλλά με έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο συνδυασμό συμμάχων. Δεν είναι να αναρωτιέται κανείς που ο Πλάτων έτεινε να πιστεύει πως ο πόλεμος ήταν ενδημικός μεταξύ των ελληνικών κρατών. Σε αυτόν τον νέο πόλεμο, τον Κορινθιακό Πόλεμο, ο πραγματικός νικητής θα αποδεικνυόταν άραγε η Σπάρτη ή μήπως η Περσία; Όπως και στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, οι εχθροί της Σπάρτης πολέμησαν καλά, αλλά το ίδιο και οι Σπαρτιάτες, και ο αμφιταλαντευόμενος Πέρσης βασιλιάς αποφάσισε τελικά να τους παραχωρήσει την εύνοιά του. Η Βασίλειος Ειρήνη του 387/386 π.Χ. με την οποία έληξε ήταν μια περσική νίκη, από την άποψη ότι όριζε πως όλες οι ελληνικές πόλεις στη Μικρά Ασία θα ανήκαν στον Αρταξέρξη. Αν και έθεσε τη Σπάρτη ως εγγυήτριά της και καθιέρωσε ως καθοδηγητική αρχή εκείνη της αυτονομίας, οι Σπαρτιάτες δεν είχαν ιδιαίτερο συμφέρον να κάνουν δύσκολη τη ζωή των Αθηναίων. Ο Αγησίλαος είχε άλλα πράγματα να ασχοληθεί. Χαρούμενος άρχισε να επιβάλλει την αρχή της αυτονομίας σύμφωνα με τα σπαρτιατικά συμφέροντα και ανέχθηκε ακόμη και την κατάληψη της ακρόπολης της Θήβας από τον Φοιβίδα, ενέργεια η οποία ξεκάθαρα δεν είχε σε τίποτα να κάνει με την αυτονομία. Άραγε, δε θα υπήρχε κανένα τέλος στη σπαρτιατική ανάμειξη στις υποθέσεις των άλλων κρατών; Η Θήβα και η Αθήνα πολέμησαν από κοινού τους Σπαρτιάτες με διαλείμματα καθ' όλη τη δεκαετία του 370 π.Χ., έως ότου τελικά οι Θηβαίοι κατάφεραν στον Πελοποννήσιο πρώην ηγεμόνα τους ένα θανάσιμο χτύπημα στο πεδίο μάχης των Λεύκτρων το 371 π.Χ. Λόγω της απουσίας διορατικής μεταρρύθμισης της γαιοκτησίας, ο ελαττούμενος πληθυσμός των Σπαρτιατών έπεσε τώρα κάτω από τους 1.000, καθώς περίπου 400 Σπαρτιάτες σκοτώθηκαν μαχόμενοι, και καμία προσπάθεια διάσωσης του σπαρτιατικού γοήτρου δεν μπορούσε να αναστρέψει την παραπαίουσα τύχη των Λακεδαιμονίων.

Οι Σπαρτιάτες στάθηκαν τυχεροί που εξήλθαν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο σε τόσο καλή κατάσταση, δεδομένου ότι και οι δύο πλευρές ήταν περίπου ισοδύναμες και οι Σπαρτιάτες είχαν καθυστερήσει στην κατασκευή στόλου. Αν και είχαν κυριεύσει τον αθηναϊκό στόλο το 405 π.Χ. και κατέστρεψαν την Αθηναϊκή Αυτοκρατορία, η φυγή του Κόνωνα τους άφησε ευάλωτους σε μελλοντική επίθεση από τη θάλασσα στην ανατολή, και η μυωπική εξωτερική πολιτική τους που ήταν εστιασμένη στη διευθέτηση ανούσιων μνησικακιών οδήγησε σε έναν νέο πόλεμο μέσα σε λιγότερο από μία δεκαετία. Τα πήγαν καλά και σε αυτόν τον πόλεμο, αλλά κέρδισαν όποια ισχύ προήλθε από αυτόν με το συνεχιζόμενο μοτίβο της επιθετικότητας στην ηπειρωτική Ελλάδα. Όπως ακριβώς ο Ψυχρός Πόλεμος προήλθε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πόλεμοι του 4ου αιώνα π.Χ. προήλθαν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο - με τη διαφορά ότι δεν υπήρχε η απειλή για πυρηνικό ολοκαύτωμα που να μετατρέπει τις εχθροπραξίες σε πολέμους διά αντιπροσώπων και μακριά από ευθεία σύγκρουση μεταξύ των κύριων ανταγωνιστών. Και υπήρχε και άλλη μία βασική διαφορά: ενώ οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση, ηγέτες των αντίπαλων συνασπισμών κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, είχαν διατελέσει σύμμαχοι στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Αθήνα και η Σπάρτη βρέθηκαν αντιμετώπιες από το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου και κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν, παρά τις σύντομες περιόδους ύφεσης, όπως η πε-

νηκονταετής συμμαχία αμέσως μετά τη Νικίειο Ειρήνη ή τα χρόνια που η Αθήνα υποχρεώθηκε να ενταχθεί στην Πελοποννησιακή Συμμαχία έπειτα από την ειρήνη του 404 π.Χ. Κι όμως, όταν η Σπάρτη υπέστη τελικά το θανάσιμο πλήγμα το 371 π.Χ., αυτό δε δόθηκε από την Αθήνα, αλλά από την ανερχόμενη δύναμη της Θήβας. Τότε μόνο έληξε πραγματικά ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, αλλά δεν υπήρξαν νικητές, μόνο ηττημένοι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πλάτων Νόμοι 626α.
2. Πλούταρχος Κλεομένης 6-11.